

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 MAART
1939

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

14^e JAARGANG
N° 3

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

OFFICIEELE VOLKSVOORLICHTING.

Bij publicatie van 25 Maart 1805 werden de stemgerechtigde kiezers van de Bataafsche Republiek opgeroepen met *Ja* of *Neen* zich uit te spreken over de nieuwe Staatsregeling door Schimmelpenninck ontworpen, over de benoeming van Rutger Jan Schimmelpenninck tot Eersten Raadpensionaris en over „het qualificeeren van denzelven tot introductie der gemelde Staats-regeling”. In Utrecht was het ontwerp der staatsregeling ter vizie gelegd op de Secretary der Stads Policie, in de Stads Kelder en in het Maliehuys. In de „Kleine Secretarye van den Stadhuize” lag op 9-10-11-12-13 en 16 April (Zondag en Maandag kon niet gestemd worden) van 's morgens 10—12 en 'smiddags 3—6 uur een „Publiek Stem-Register” open, „ten einde aan alle manspersonen Inwooners deezer Stad of derzelve Vryheid, twintig Jaren oud en volgens art. 25 der tegenwoordige Staatsregeling niet van de Stemming uitgesloten, gelegenheid te geven in een daartoe geopend Stem-Register met *Ja* of *Neen* hunne stem uit te brengen”.

In de *Utrechtsche Courant* van 1 Mey 1805 no. 52 werd afgedrukt de officieele tekst van de publicatie, waarmede het Staats-Bewind der Bataafsche Republiek te 's Gravenhage den volke kond deed van den uitslag der stemming. In totaal hadden in de Republiek „van de drie-honderd-drie-en-vijftig duizend driehonderd twee-en-twintig opgegeevene apparente Stembevoegden slechts één honderd zes-en-dertig” zich *tegen* verklaard. Waarop dan nog eens de uitslag der stemming verduidelijkt wordt, door de mededeeling: „dat overzulks die onderscheidene punten (d. w. z. de drie punten, waarover gestemd moest worden) met eene meerderheid van drie honderd drie-en-vijftig duizend één honderd zes-en-tagtig Stemmen zijn goedgekeurd en aangenomen geworden”.

353.322 stemgerechtigden, 136 *Neen*-stemmers, meerderheid: 353.186. De officieele Publicatie, welke door het Staatsbewind werd „afgekondigd en aangeplakt, alomme, daar zulks behoort”, vermeldde evenwel niet dat van de 353.322 stemgerechtigden slechts 14230 waren opgekomen. Door de thuisblijvers tot de

Ja-stemmers te rekenen, kreeg het Staatsbewind een meerderheid van 353.186; had men hen — wat wellicht juister geweest ware — tot de Neen-stemmers geteld, dan was de nieuwe Staatsregeling en de benoeming van den heer Schimmelpenninck met een meerderheid van 329.228 stemmen . . . *afgestemd*.

De wijze van publicatie van regeeringswege en vooral het verzwijgen van het feit, dat van de 353.322 stemgerechtigden 339.092 zich van stemmen hadden *onthouden*, is voor de volksvoorlichting van dien tijd teeknend.

Den 26^{en} Mei begaf zich „met een Jacht” een Commissie uit het Utrechtsche Stadsbestuur, bestaande uit de heeren Eyck en Verkerk, benevens den secretaris de Roock naar den Haag om „zijne Excellentie den Heere Raadpensionaris te Complimenteeren”.

W. G. v. R.

HET UTRECHTSCHЕ FILIAAL DER LANDSDRUKKERIJ, 1807—1808.

Gedurende het korte verblijf van Lodewijk Napoleon, het tijdvak van 28 October 1807 tot 20 April 1808, waarin Utrecht de koninklijke residentie van Holland was, zijn tegen de aanvankelijke bedoeling in ook de meeste regeeringsinstellingen van Den Haag naar hier overgebracht. Daarbij schijnt het plan te hebben bestaan ook de toenmalige nationale of staatsdrukkerij, die in 1798 was opgericht, naar Utrecht te verplaatsen. Bij decreet van 7 November 1807 werd echter bepaald, dat de koninklijke staatsdrukkerij tot nader order in Den Haag gevestigd zou blijven, maar dat de daaraan verbonden drukkerij van de Koninklijke courant met deszelfs directeur naar Utrecht moesten worden overgeplaatst.

De Koninklijke courant was de dagelijksche staatscourant ¹⁾ dier dagen, waarin niet alleen decreten des konings, besluiten der regeering, officieele aankondigingen, onderwerpen tot de wetenschappen, letteren en kunsten betrekkelijk, en van hoogerhand gewenscht geachte nieuwsberichten werden bekend gemaakt, maar waarin tevens de vermakelijkheden stonden aangekondigd, die 's avonds de zorgen van den dag deden vergeten. Dat deel van het openbare leven werd te Utrecht op hoog bevel volgens een vast programma geregeld: 's maandags was er concert in de stadsmuziekzaal (het koor der Mariakerk), des dinsdags voorstelling van de Fransche tooneelstukken in den schouwburg (op het Vreeburg), 's woensdags partij aan het hof, de eene week bal en de andere muziek, des donderdags voorstelling door de Hollandsche tooneelstukken, 's vrijdags weer publiek concert en 's zaterdags Fransche opera. De bijzonderheden dezer uit- en opvoeringen werden in de Koninklijke courant afgedrukt.

Te 's Gravenhage verscheen het laatste, daar gedrukte nummer op Zaterdag 14 November 1807 en van 16 November af droeg het dagblad als adres: Bij het bureau der Koninklijke courant, te Utrecht. Als gevolg van de verhuizing waren op 13, 14, 16 en 17 November „in plaats van dubbelde, enkele of gewone half-vels couranten” uitgegeven. Sinds dien verscheen de courant weer in de gebruikelijken omvang van vier bladzijden ter grootte van 28×23 c.m. met een tekst (zet)-spiegel van 35.6×20.2 c.m.

Uit de dagelijksche aantekeningen van den apotheker Hendrik Keetell, wiens handschrift in de universiteitsbibliotheek wordt bewaard, is bekend, dat de drukkerij werd ondergebracht in het huis van dr. Cornelis van Hees, aan de noordzijde der Minderbroederstraat, een der vele huizen die koning Lodewijk in den herfst van 1807 had laten aankopen, om er regeeringsinstellingen in te vestigen. Het is het tegenwoordige pand no. 16, dat later tot kazerne, daarna tot stedelijk gymnasium en thans tot Nederlandsch luchtvaart instituut is ingericht. Blijkens denzelfden berichtgever „vergaderden veele nieuwsgierigen voor de drukkerij in de Minnebroerstraat, vermits twee drukpersen, in de voorkamer geplaatst zijnde, de drukkers aldaar met opene raamen hun werk verrichteden, en wel voor het eerst: want op deeze dag (Zondag 15 November 1807) wierd de eerste Koninklijke courant, in Utrecht gedrukt, uitgegeven”. De nummers verschenen steeds aan den vooravond van den dag, waarvan ze de dagteekening droegen. En wanneer Keetell enkele dagen later in verrukking getuigt van den „verregaande luister, waarin onze stad zich toentertijd bevond” en een opsomming geeft van de voordeelen, die Utrecht door de komst van het hof en van de regeering genoot, noemde hij „ten tweede de koninklijke courantdrukkerij, die uit hoofde van haare verzending door het gansche land veel voordeel aan de posterij toebracht”.

Bij besluit van 9 Augustus 1806 was „de directie, behering en surveillance” in handen van den minister secretaris van staat gesteld, doch bij besluit van 25 December 1807 werd met ingang van 1 Januari 1808 „de superintendentie over de Koninklijke courant opgedragen aan den heer W. Bilderdijk, onder bepalingen”. De drie artikelen van dat decreet bepaalden, dat Bilderdijk voor den geheelen inhoud verantwoordelijk werd gesteld en voor een deel zelf den tekst moest leveren. Onder geen voorwaarde mocht hij echter decreten, arresten en decisies doen opnemen, die hem niet door den minister secretaris van staat waren verstrekt. In bijzondere gevallen moest hij zich rechtstreeks tot den koning wenden, om diens orders te vernemen en volgens diens aanwijzingen te handelen.

Zeer waarschijnlijk heeft Bilderdijk deze benoeming niet aanvaard, want zijne redactioneele werkzaamheid is op geenerlei wijze gebleken. In de maanden, dat koning Lodewijk te Utrecht resideer-

de, woonde Bilderdijk te Leiden en te Katwijk. Later, in December 1808, toen de leiding der courant reeds langer dan een half jaar door een ander werd gevoerd, schonk de koning hem een huis aan de Heerenstraat, hoek Jeruzalemsteeg (thans no. 40), te Utrecht, waarmede hij, volgens zijne brieven, in den beginne tamelijk wel tevreden was, maar dat reeds in den zomer van 1809 op zijn aandrang werd teruggenomen, omdat hij „eenen onoverwinnelijken afkeer” had „van eenig grondeigendom, hoegenaamd ook”. Hij schreef er zeker van te zijn, dat een eigendom hem „den vloek des hemels op den hals zou halen”. Evenmin als ongeveer een jaar tevoren, heeft Bilderdijk toen te Utrecht gewoond ²⁾.

Blijkbaar in afwachting van een voorgenomen reorganisatie, die met de overbrenging naar Amsterdam zou ingaan, is de drukkerij na het vertrek van koning Lodewijk (20 April 1808) nog langer dan twee maanden te Utrecht gevestigd gebleven. Nadat echter bij besluit van 6 Mei 1808 mr. J. D. Meijer tot „directeur” der Koninklijke courant was benoemd en de spoedige overbrenging van het bureau naar het daartoe bestemde huis te Amsterdam was gelast, nam de voorbereiding van het transport der drukkerij een aanvang. In den namiddag van 1 Juli d.a.v. verscheen het laatste nummer te Utrecht en op Zondag 3 Juli kwam het eerste nummer, gedateerd 4 Juli 1808, te Amsterdam van de pers. Redactie, administratie, zetterij en drukkerij waren daar „op de Keizersgracht, bij de Huidenstraat, tegen-over het Lands-kantoor” ondergebracht.

Met de courantdrukkerij verdween de laatste instelling uit Utrecht, die herinnerde aan den voordeeligen tijd, waarin de stad in ieder opzicht het middelpunt van het koninkrijk Holland was en dien de Utrechtenaren zich als het begin van een nieuwen bloeitijd hadden gedroomd.

E.

1) Meer bijzonderheden hierover zijn te vinden in: De Staats-courant vóór 1814, door mr. W. P. Sautijn Kluit (Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde 1880—1881, blz. 3—86).

2) Zie daaromtrent het uitvoerige hoofdstuk: Bilderdijk onder koning Lodewijk Bonaparte, 1806—1810, in R. A. Kolléwijn, Bilderdijk, zijn leven en zijn werken. Dl. I. Amsterdam, 1891. Blz. 358—474.

DE CHRISTELIJKE AFGESCHIEDEN GEMEENTE EN DE EERSTE JAREN VAN HAAR BESTAAN.

Het was 14 Februari j.l. een eeuw geleden, dat koning Willem I zijne handteekening plaatste onder het besluit, waarbij de Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht in de burgerlijke maatschappij werd toegelaten en erkend. Dit geeft mij aanleiding aan die kerkelijke gemeente, nu nog voortlevende in de Gereformeerde kerk, eenige regels te wijden en in zeer korte trekken de geschiedenis van de eerste jaren van haar bestaan te schetsen.

Sinds het najaar van 1830 was er een klein groepje menschen, dat Zondags na kerktijd ten huize van een hunner bijeen kwam tot het houden van eenvoudige bidstonden en „tot opscherpinge van de kennisse der waarheid, des zuiveren geloofs, der liefde, der hope en tot betrachtning der voorvaderlijke deugden”.

Het kleine aantal werd allengs grooter, begon de aandacht te trekken, ondervond hinder van baldadige jeugdigen en ook van hun kwalijk gezinde ouderen. Baldadigheden en volksoploopen waren het gevolg. Dit leidde, in overleg met den directeur der politie, tot het zenden van een verzoekschrift aan den koning, om toestemming tot het houden hunner bijeenkomsten. Hun verzoek werd geweigerd. Van verdere bijeenkomsten wordt verder in officieele stukken geen spoor gevonden.

Ds. H. de Cock en zijn gemeente te Ulrum scheidden zich 13 en 14 October 1834 af van de Nederl. Herv. kerk. Op 1 November d.a.v. geschiedde zulks door Ds. H. P. Scholte en zijne gemeente te Doeveren en Genderen.

Te Utrecht scheidden op 9 September 1835 de eerste leden zich van de Nederd. Herv. gemeente af. Successievelijk volgden eenige anderen. Van enkelen hunner is bekend, dat zij ook de bovengenoemde samenkomsten bezochten.

Op 18 December 1835 werd de gemeente der Afscheidenen door de bevestiging van een ouderling (H. G. Klijn) en twee diakenen (E. Takken en I. Veldhuizen), door Ds. Scholte geïnstituëerd.

Vóór dezen datum zijn natuurlijk reeds bijeenkomsten gehouden, en daarna kwam de gemeente geregeld bijeen ten huize van eenigen harer leden. Overlast schijnt zij daarbij niet ondervonden te hebben. Dat kan het gevolg zijn geweest van hun klein aantal zoowel als van het steeds wisselen van de plaatsen van samenkomst, maar ongetwijfeld óók van het feit, dat het dagelijks bestuur der stad een zekere welwillende houding ten opzichte van de Afscheidenen aannam, en hen althans geen moeilijkheden in den weg legde.

Na de uitvaardiging van het Koninklijk besluit van 5 Juli 1836 kwam er verandering in dit opzicht. Dat besluit verklaarde de reeds gevormde gemeenten voor ontbonden en verbood de samenkomsten. Het opende verder den weg tot het bekomen van 's konings toestemming tot het vormen van gemeenten, en tot het houden van samenkomsten (géén *godsdienst*oefeningen) met meer dan 20 personen na bekomen toestemming van de plaatselijke besturen.

Nadat eenige malen proces-verbaal was opgemaakt wegens het houden van godsdienstoefeningen, gingen de leden der gemeente, mede geleid door een onjuiste opvatting van de laatste bepaling

van genoemd besluit, er toe over om aan het stedelijk bestuur toestemming te verzoeken tot het houden van samenkomsten. Die toestemming werd 10 November 1836 verkregen. De plaats van samenkomst was het huis De Domselaarspoort, staande tusschen de Oudegracht en de Varkenmarkt.

De ervaring leerde, dat zij daarmede niet verkregen hadden, wat zij noodig hadden: alle kerkelijke handelingen waren verboden. Dat leidde er toe, dat zij, mede op aandringen van Ds. Scholte, die in Mei 1837 in Utrecht was komen wonen, op 29 Mei 1837 de verkregen vergunning opzegden, onder mededeeling van den bewoner van genoemd huis, H. G. Klijn Jr., dat deze zijn huis bleef openstellen voor de godsdienstoefeningen van de „Christelijke Gereformeerde gemeente”.

Een moeilijk tijdperk brak nu voor de gemeente aan. Door het sterke aandringen van den Gouverneur was het stedelijk bestuur gedwongen de samenkomsten der gemeente te beletten. Daardoor was het niet mogelijk het voor dat doel aangekochte huis De Domselaarspoort voor het houden der godsdienstoefeningen te benutten. De gemeente was nu weer genoodzaakt ten huize van eenigen harer leden bijeen te komen. Niet altijd lukte het aan het speurend oog van de politie en van anderen te ontkomen. Verschillende keeren werden de godsdienstoefeningen verstoord, proces-verbaal opgemaakt en door de rechtbank boeten opgelegd.

Het huis De Domselaarspoort werd in 1838 verkocht, en in dienzelfden tijd de buiten gebruik gestelde R.K. kerk „Soli Deo Gloria” met pastorie, aan de Nieuwe Gracht bij de Heerenstraat, aangekocht en voor de godsdienstoefeningen in gereedheid gebracht. Op 16 December was men daar ongestoord bijeen geweest. Een week later was de gemeente er weer vergaderd. Toen werd ook daar de godsdienstoefening wredelijk en met veel geweldpleging door de politie verstoord.

Vier dagen later, 27 December 1838, teekenden de leden der gemeente een adres aan den koning, waarbij zij o.a. verklaarden zich te hebben afgescheiden van de Nederl. Herv. kerk, allen vereenigd te zijn in hetzelfde geloof, dat zijn uitdrukking vond in de drie Formulieren van eenigheid der (oude) Gereformeerde kerken, de door hun gekozen opziensers aan Z. M. voor te stellen, en waarbij zij verzochten als een „Christelijke afgescheiden Gemeente” in de burgerlijke maatschappij te worden toegelaten en erkend en ontheven te worden van de belemmering hunner godsdienstoefeningen. Op 14 Februari 1839 verleende de koning de „gevraagde” toelating en erkenning.

De indiening van genoemd adres is aan de Utrechtsche gemeente zeer kwalijk genomen, omdat de „vergunning” aangevraagd zou zijn op „de wijze, die Gouvernement en Justitie had-

den voorgeschreven" en daarmee het principe der Afscheiding prijsgegeven zou zijn. Gelijk ik elders¹⁾ breedvoeriger aantoonde ten onrechte. Zoo werd niet gevraagd om een kerkelijke gemeente te mogen vormen; ook werd geen toelating en erkenning der gemeente als zoodanig gevraagd, maar toelating in de burgerlijke maatschappij (wat ongeveer te vergelijken is met een tegenwoordige aanvraag om rechtspersoonlijkheid); evenmin werd gevraagd om „toelating tot vrije uitoefening van hunne godsdienst", maar om ontheffing van de belemmering hunner gemeenschappelijke openbare godsdienstoefeningen.

Vele gemeenten der afgescheidenen bleven deze aanvraag afkeuren. Vele anderen, over het geheele land verspreid, volgden echter het door de Utrechtsche gemeente gegeven voorbeeld.

K.

¹⁾ Weekblad „De Reformatie", 10 en 17 Febr. 1939, nrs. 19 en 20.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Het vermakelijk ganzenspel. — In dertijd werd in het folkloristisch tijdschrift „Eigen volk" (I-1929, blz. 50—51) een beschrijving van dit oude spel gegeven, vergezeld van een afbeelding van het tegeltableau van Jan Loot uit 1710, dat eenmaal den muur van een winkel in de Predikheerenstraat versierde en dat nu in het Centraal museum wordt bewaard. Het werd daar een simpel kinderspel met de symboliek van 't menschelek bestaan genoemd, met eenvoudige spelregels waarin het menschenlot is weergegeven. In dertien (het ongeluksgetal) ganzen worden in dat spel schepselen getypeerd in verschillende houding en uitdrukking, zooals ze hun rol in 't leven spelen. Langs allerlei gevaren (brug, herberg, put, doolhof, gevangenis en kerkhof) wandelt, loopt, holt of strompelt ieder naar de eindpaal, tenzij hij door geluk (een worp van de goede negen = 5 + 4) al die gevaren kon ontloopen. Daardoor kwam het, dat slechts weinigen het 63ste levensjaar (het zoogenaamde

moordjaar en volgens vroegere opvatting het stervensjaar der meeste menschen) bereikten en maar enkelen hun levenseinde in stille berusting konden afwachten, om van den pot (inzet en boeten op no. 63) te genieten, naar mate van de uitkomst, die het levensspel hen geboden had.

Die uitleg, hier in het kort weergegeven, is door August Heyting gevolgd in een versfragment van zijn „Yggdrasil" of wereldbouw, een Germaansche cosmogonie (Dl. III. 's Gravenhage, 1938. 4°. Blz. 397).

In de algemeen gehouden beschrijving wordt geen tijd van het ontstaan van het spel genoemd, maar Heyting meent dat het niet hoog genoeg in de oudheid is opgevoerd. Ten opzichte van het ongeluksgetal van 13 ganzen, die menschen met min goede eigenschappen symboliseeren, stelt hij een tegenovergestelde opvatting, omdat het spel duidelijk uit den Germaanschen tijd stamt. „Het is juist omgekeerd; 13 is een geluksgetal bij de Germanen gelijk ook bij andere volken en even-

eens is de gans een gelukssymbool wegens de aan de gans toegeschreven goede eigenschappen. Dit blijkt ook uit de spelregels, daar de worp op een gans geluk aanbrengt, want voor dubbel telt. . . . De Christenkerk heeft, waarschijnlijk opzettelijk, talrijke woorden uit de Oud-Germaanse tijd omgekeerd. Zo spreken wij van de domme gans, terwijl de gans bij de Germanen voor schrandere gold. De boer weet, dat de waaksheid van de gans nog grooter is dan die van een hond. Vandaar dat de gans gewijd was aan den groten Waker Wodan."

Meer zakelijke gegevens in deze „aantekeningen" zouden nuttig geweest zijn, om de dichterlijke vrijheid in de daaraan voorafgaande stafrijmen „Wodans vogel de gans" en „het ganzebord" (blz. 77—79) te verklaren.

E.

Beknopte geschiedenis van het bisdom Utrecht van de 7de tot de 16de eeuw. — Onder dezen titel gaf J. Rasch in de *Navorscher* (LXXXVII-1938, blz. 222—237) een chronologische lijst van de Utrechtsche bisschoppen, van de wijding van den eersten, St. Willebrordus, in 696 af, tot aan de dood van den laatsten (61sten), Frederik V Schenk van Toutenburg, in 1580 toe. Voornamelijk steunende op de beschrijvingen van Beka en Heda (Utrecht, 1643) en de *Batavia sacra* (Antwerpen, 1716), heeft de schr. daaraan allerlei mededeelingen, die aan tal van andere, door hem genoemde geschiedschrijvers ontleend zijn, toegevoegd. Zodoende is een overzicht ontstaan, dat vlugge oriëntering in begrensden vorm mogelijk maakt. E.

Drukkers-deelneming aan het akademiefest van 1836. — In het mooi

uitgevoerde en rijk geïllustreerde kerstnummer van de *Tampon* (XIX-1938, blz. 57—65), het orgaan der Utrechtsche school voor de grafische vakken, komt een herinnering voor aan de deelneming der Utrechtsche boekdrukkers en binders aan de feesten, die in Juni 1836 bij de viering van het tweehonderd-jarig bestaan der hoogeschool plaats vonden. Vijf der voornaamste drukkers en twee binders lieten toen drie versierde wagens, omgeven door een kleurige en fleurige stoet, door de stad voeren, waarop hun bedrijf in volle werking was te zien. Op één der wagens werden gelegenheidsliederen gedrukt, die aan de omstanders werden uitgereikt. Sommige boekverkoopers hadden bij die gelegenheid de gevels hunner winkels met beroepsemblemen versierd en verlicht, om eveneens volgens opvatting van tijd en traditie, naar eigen stand en stijl, de hoogeschool, met welker bloei hun welvaart zoo nauw verbonden was, te huldigen.

Woonvergunning der joden. — In de *Utrechtsche kranten* van het midden der vorige maand is herinnerd aan het voor 150 jaar door de vroedschap genomen besluit, om de joden voortaan toe te staan binnen het stadsgebied te wonen. Bij publicatie van 16 Februari 1789 werden „de artikelen waarop aan de jooden recht van inwoning binnen de stad Utrecht zal worden vergunt", bekend gemaakt. Tevoren was het hun slechts vergund geweest overdag binnen de muren te vertoeven.

Utrecht was de laatste stad in de Nederlandsche gewesten waar de joden als gewone burgers werden erkend, een erkenning die vooral door de voorspraak van den prins-stadhouder Willem V is verkregen.